

בין אודסה לירושלים

שנת תרפ"ח. סיפרתי לפיכמן על תכניותי וציינתי בשמחה כי מצוי בידי מכתב-המלצה מאת ביאליק אל דוד ילין בירושלים, בבקשה שאתקבל בבית-המדרש למורים אשר בהנהלתו (המכתב נכלל בכרך הרביעי של איגרות ביאליק, עמוד ח').

„מעשה טוב ונבון“, אמר פיכמן בסיפוק, והוסיף: „אסור שתצטמצם בתחומך המוגבל. משורר חייב לקנות דעת ולהרחיב את אופקי השכלתו. כל השתלמות פירושה חריגה מן המיצר ויציאה למרחב“.

פיכמן הוסיף והעלה זכרונות מימי בחרותו:

„בשנת תרס"א, דומני בחודש ניסן המלבלב, עקרתי מן הפרובינציה הבסר-בית המשעממת והמחניקה ועקרתי לאודסה, עיר-הקסמים היחסנית אשר בדרום-רוסיה. הנימוק הרשמי בפי ל, עקירה זו היתה החלטתי ללמוד בהתאם לפרוגרמה ממשלתית, אבל בעומק-לבי חשתי כי לא הוכשרתי לחיות לבדי חיי אקסטרו, הרחק מבית קרובי והורי. למען האמת, היתה עיקר המטרה של הנסיעה, המהפכנית קשורה בפגישה הנכספת עם ביאליק. הייתי אז שרוי במצב של חרדת-נפש של צעיר מתחיל הזקוק לטיפוח ולעידוד. נכספתי לחיות בסביבתו של בעל סמכות וחסות כביאליק. בטרם התוודעתי אליו פנים-אל-פנים, הרגשתי את היסוד המוצק שבו. ואכן, נאחזתי בו, גשענתי עליו ונכבשתי לו כליל.“

באופל המסע הלילי, בעמדי בוהה, נבוך ומהורהר ליד אשנב קרון-הרכבת שפתחתיו לרווחה, עקבתי אחרי גיצנוצי הכוכבים והגיתי בו, בביאליק, ונמשכתי אליו. ולפתע עברוני זהרורי ה, צפרירים של המשורר, דומה היה שנגה עלי האור הביאליקאי, את כל-כולי שטף, והוא זורם בי ומתעצם... הרי תבין: לולא היו באודסה ביאליק, מנדלי, אחד-העם ושאר הדמויות אשר שיעשעו והרהיבו את דמיוני — מה טעם היה לנסיעה ההיא?

מאז מסעי לאודסה חלפו שנים רבות, אולם עד היום הוא נשאר הנקודה המרכזית, שאליה נשואות עיני בשעות של לבטים, רפיון והיסוסים.

ובכן, ברוידס, עלה ירושלימה והצלה. השתדל להתגבר ולנצח אויב המסוכן לכולנו, והוא, העצלות המשתלטת עלינו, גורמת לאזלת-יד ומעכבת את ההתקדמות. תלווה אותך ברכת-ידידים. אשר לי, תשמח את לבי אם תשגר לי איגרת מבית-המדרש הירושלמי...“

* ראה גם במאזנים' כרך כ"ז חוב' א. סיון תשכ"ח (יוני 1968) עמ' 18—21.

בדרכו לפולין

ראש השנה תרצ"א, בטרם הופעלו קווי התחבורה האווירית נהג פיכמן כמעט מדי שנה-שנתיים לטלטל עצמו לווארשה, בירת פולין. הוא פקד שם את חברת „צנטרל“, כדי לחדש את מהדורות ספרי-הלימוד שלו, ה„כריסטומטיות“ אשר שימשו בסיס ומקור לפרנסתו. פעם אחת, בראש השנה תרצ"א, בבואי אליו עם שובו הביתה לברכו בברכת-החג, סיפר לי:

„בדרכי לפולין, כשעברה האניה ליד חופי איטליה, התעכבתי בניאפולי בכוונה לבקר בקאפרי אצל מקסים גורקי ולמסור לו דרישת-שלום מאת ביאליק, ידידו הוותיק. רציתי בהזדמנות זו להזמינו לביקור בארץ. בהוצאות המסע שלו היה נושא אוסישקין.

מראש תיכננתי את הדבר. אך מזלי לא שיחק לי. בטרם הגעתי לקאפרי, הקדים גורקי ויצא לרוסיה. לא היה לי עוד כל רצון לסייר באי הנאה. באין גורקי, סר חן המקום. העיקר היה חסר בשבילי“.

שמעתי את דבריו של פיכמן וזכרתי בסיפור אחר שלו — על מסעו הראשון לאודסה, בימים בהם נשא נפשו לראות את פני ביאליק ולהתוודע אל בני-חבורתו הקרובים.

„מר פיכמן — אמרתי — חבל שנמנעה ממך חוויית הפגישה עם דמות כה נערצה...“

אך כאן התערבה רעייתו של פיכמן והעירה:

„הרשני, יעקב, ואשאל אותך שאלה: אם אמנם תיכננת מראש את רעיון הפגישה עם גורקי, הרי יכולת לברר בדיוק אם אכן שוהה הוא בקאפרי“.

„שבע'ניו“, ענה פיכמן בנעימת צידוק ופיוס, „הרי תסכימי, כי על סף השנה החדשה מוטב שלא לקנטר זה את זה. אין לי ספק שאתם שמחים כמוני על כך שגורקי עזב את הסנטוריום לחולי-שחפת. מי יתן ויתאושש במולדתו, בברית-המועצות, ונשמע שוב את קולו הבוקע משם, קול מהפכן אמיתי...“

אינני מפריז וגוזמאי

חשון תרצ"ב. דברים אלה השמיעני פיכמן אחרי פירסום שירו של ביאליק „ראיתכם שוב בקוצר ידכם“, אשר בשעתו עורר פולמוס מבחינה פוליטית וגב נמצאו פוגעים בערכו הפיוטי:

„יש סופרים-משוררים שעם בואם הם ממלאים את האתמוספירה, מרעידים אותה רעדה של התחדשות, שאינה התחדשות של ספרות בלבד. הדבר תלוי באינו התעוררות המלווה כל צעד שלהם. כזה הוא ביאליק, אשר ישותו הורגשה תמיד באווירת חיינו. את יציבות מעמדו אסור ואין לערער. אך הנה הגענו עד כדי בושג לגלות: כבר נלחש ונרמז לי על הערכת המופרות שאני מקדיש לביאליק, שאני לכוד, נכנע ומשועבד להשפעתו. לא אכחיש כי אהבתיו ונאמנתי לו, אבל אינני מפריז ואינני גוזמאי. ככל שהיכרתי את האיש ויצירתו הריני משוכנע בשיפוטי הנכון, ועוד המעטתי בהערכת. שירת ביאליק לא השביעה אותי. יחיד בסגולותיו“ — הטעים וקבע בוודאות.

עמודי-תמיכה

תרצ"ב. „בימי עלומי נתמכתי בשני עמודי-תמיכה: ביאליק וטשרניחובסקי. ולא הייתי יחיד בכך. הדור כולו נאחו והחזיק בהם, בשניהם. מהם למדנו לצפות לאשר יביא לנו יום-המחר, מהם הושפענו להסתייג מכל מגע של זיוף, להוקיע כיעור ורישעות, להתרפק על ערכי אמת ויופי. הם היו אוצלים מזיוום זה על זה ועל כלל בני החבורה — הוותיקים והצעירים.“

אחד

תרצ"ג. הדוור הכניס חבילה מכובדת. את דברי-הדפוס, עיתונים, חוברות וספרים הניח פיכמן על מדף הכוננית במסדרון. אחר-כך, בפתחו את צרור המכתבים, כמו נסתמנה בפניו הבעת רתיעה והסתייגות. הוא אמר: „שוב מחזורי שירים, ממש אינפלציה. למה דומים השירים האלה, לשטרות קרנסקי בתקופת המהפכה הרוסית (1917), שלא היה להם כיסוי וערך בשוק המקח והמימכר. המשוררים האלה בעלי פוריות גבוהה, במלוא הפרודוקציה, שאינם מסוגלים לעצור בעד יצר הפריון. אך פרי-תוצרתם טעמו יפה רק לעצמם בלבד. הללו מסתערים עלי בפואמות, אידיליות, ואם תרצו — גם בסונטות. מדגימים את השפע, מנסים מזלם, מנסים בדרך החיקוי, אף מתחכמים להטעות. בכל הערימה המצטברת כאן בתיק הזה אינני מוצא טביעת-עט מקורית, את הליבו האיש. אפער איך דערשמעק זיי גלייך. ריחם עולה באפי. אותי לא יוליכו שולל.“

והנה הצטרפה אלינו רעייתו בת-שבע, אשה נאה בחלוק-בוקר. היא בעלת-בית ו, בתוך העניינים, גם ענייני סופרים ו, הפוליטיקה הספרותית.

בנוכחותה ממשיך פיכמן: „מי זה אמר שמשורר (ואפילו הוא משורר-אמת) נתבע ומחוייב לכתוב שירים בכל יום שני וחמישי? כלום שיר אחד כ, „אבי“ של ביאליק איננו שקול כנגד ספר-שירים שלם? זאת היא אלגיה גדולה, שרחמים הומים בה, שירת איש יהודי וחיי, עלבון עם הנלחם לחיים שבקדושה ונחנק בטומאה.“

מסביר פיכמן ומדגיש: „פעמים שיר אחד עשוי להכריע ולקבוע משקל ערכו של משורר. כל שיר של ביאליק הוא בבחינת אחד.“

התערבתי בהערת-אגב: „מר פיכמן, לפי עניות-דעתי, כלל אי-אפשר לפענח את סוד-היצירה של השיר האחד, הנבחר.“

„נכון“, — השיב. — „זה שנים רבות אני תוהה וטורח על גילוי שורש הסוד הזה של שירת ביאליק והראויים לכך, קודמיו ובני-דורו.“

הגיבה בת-שבע: „אני חושבת, שביאליק וגם אתה ר' יעקב, וברוידס קטינא שלנו, לא יודעים איך נולד אצלכם שיר אחד, שסודו למעלה מהשגת הקורא הרגיל.“

חייך פיכמן חיוך קל נהנתני. בלחיי פרח או משום-מה אות-סומק האופייני לו ברגעים מסויימים, והוא החליק אמירתו: „שבע החכמה, אשר אני סומך על טעמה, קלעה יפה וצדקה: הצלחת השיר האחד הוא באמת סוד נעלם אפילו לגבי מולידו החוקי, הכשר.“

עם ועידת הסופרים בתש"ו

הוועידה השתים-עשרה של אגודת הסופרים העברים בחנוכה תש"ו נערכה בימי מסה ומבחן: היתה זו הוועידה הראשונה אחרי חיסול מחנות-ההשמדה בגרמניה; אולם על-אף העובדה שטרם נמחה זכר הזוועות, החרון והאבל — כבר החלה הציפיה לעצמאות ונפתחה המערכה הכבדה להכרה בזכות מדינה יהודית. ועידה זו הוסמך לה גם תו חגיגי — כ"ה שנים לייסוד האגודה.

לקראת הוועידה זימנתי ישיבה מצומצמת, שבה השתתפו אשר ברש, יהודה בורלא, פ. לחובר וד. שמעונוביץ. יעקב פיכמן נתבקש ונעתר לשבת בראש הישיבה, ובחילופי-הדברים אמר: „נדע לשמוח על מה שהושג, אבל עם זה אסור להבליע מה שלא נעשה או מה שנעשה שלא כתיקנו. אסור לחפות על מישגים, הליכה איטית ופיגור. כיוס עלינו להשתמש באמצעים חדשים, מתקדמים. גם ה,אופוזיציה' מהייבת את ריכוז הכוחות. הוועידה תהיה טובה ופוריה בעיני אב תתרומם ותתעלה לביקורת-עצמה מתוך חרדה אמיתית, מתוך בוש על מה שנעשה שלא לפי כבודנו, צרכינו ויעודנו הרוחני. עיתים יש להחמיר ולהכביד בתביעות. שהרי התביעה היא מעצמנו, כגוף ציבורי המעוניין שיתחשבו בו והרוצה בהרמת קרנו. מה שאפשר לסלוח לפרט, אין לסלוח למוסד, לאגודה, שעיקר שליחותה הוא לחנך ולהבליט איכות. עלינו לכבוש את השלימות, שאנחנו נכספים לה ומצווים להדגימה“.

ברש השמיע מחמאה לפיכמן: „דרשת כאחד הצעירים!“ נתעורר שמעוני והוסיף הערה משלו: „פיכמן עוד עלול להפתיענו ולהצטרף לחבורת שלונסקי!“ פיכמן ראה בכך כעין רמז מקניט והתגונן: „לא אפתיע אותך — ובוודאי תסכים לדעתי — כי ספרותנו עומדת לפני תפקיד גדול וקשה: להנחיל תורת-היים לדור שארית-הפליטה, דור שהמוות הביט בו באלף עיניים. המשימה המרכזית היא לשוב ולהפיח רוח של גבורה וכבוד לחיים וקדושת-החיים“.

עם בעילת הישיבה פנה אלי פיכמן ואמר: „ברוידס, אני חושש מן הזילזול שאתה נוהג מתוך היסח-הדעת לגבי נוי וקישוט. לא אחת התרעמתי על שלא דאגת לקלוע מקלעות, כדי להדר בהן את שולחן-הנשיאות. תצטרך לשוות מראה נאה לבמה, לעטרה בפרחים ולהעלות את תמונותיהם של ביאליק וטשרניחובסקי, שיהיו לנגד עיני הנאספים והמוזמנים“.

הוועידה נערכה באולם „אוהל שם“ בתל-אביב ונכחו בה למעלה משש מאות איש, צירים ואורחים מכל קצווי הארץ. בפנים הבמה המרשימה התנוססו, כהוראת פיכמן, תמונותיהם של ביאליק וטשרניחובסקי — ועל כך שיבחני במלות-חיבה. ועוד שמעתי מפיו: „זכיתי להשתתף בוועידת-היסוד של אגודתנו, שנערכה בניסן תרפ"א. התכנסנו אז באולם הגימנסיה „הרצליה“. מבעד לחלונות, שהיו פתוחים לרווחה, התעופפו ציפרים בציוץ עליו. זכר הציוץ חי בי, מוסך בלבי הרגשה טובה ומעורר מעין ערגה ל„אל הצפור“, אל, כנף-רננים של ביאליק בראשית מעופו“.

פיכמן דוחה פולמוס עם יעקב שטיינברג

כ"ח אייר תש"ז. כחדשיים לפני מותו פירסם יעקב שטיינברג רשימה בשם „הליטראט“, שהיתה מכוונת נגד יעקב פיכמן. שמעתי איך ידידו, נתן גורן, דיבר אז בגנות הרשימה, שדבריה פוגעים ולדעתו ראוי להגיב עליה.

פיכמן נבון וכעבור רגע ענה לו: „בהתעניינות רבה קראתי את הרשימה, וכלל איני חושש לביקורת קשה עלי. תוכחה, שמקורה באהבת-ספרות עמוקה ובאה מתוך איזו חרדה לנושא, יש לקבל. אם מישהו פוגע במזיד וברישעות, אני מעדיף לפסוח על כגון דא. כעורך ותיק הייתי תמיד מטרה לקולעי חיצים. אני רגיל לזירה זו, הקרויה חיי ספרות וסופרים. אני מתרחק מתככים ועכירות. למען האמת, אין שטיינברג מן החוג הקרוב אלי; אף-על-פי-כן, כמה הערות נכונות מעוררות אותי ללמוד לקח ואשתדל לתקן פגומות שפגמתי. אני מעריך את שטיינברג, ובשעתו היה לי יום חג כשהבאתי לבית-הדפוס בשביל ה„מעברות“ שלי את מסתו הנפלאה: „ירושלים“. „ירושלים“ ומסות דומות לה מכפרות על כל משוגותיו וחריגותיו של שטיינברג הרתחן. לא נמנית עם מקטרגיו, שזילזלו פעם בערכו.“

פיכמן פנה אל גורן ואלי: „לא כדאי לרגוז. הכעס והרוגזה, כידוע, הם יועציו הרעים של אדם. אני סולח, ומחוץ לפולמוס הזה.“

כנף לעומת כנף

כ"ד בטבת תשי"א. „היום חזרתי מירושלים, ובידי הגהות של ספרי, אמת הבניין, שהתקנתי בשביל „מוסד ביאליק“. בספר הזה, המוקדש כולו לסופרי אודסה, כללתי עיקר מסותי על ביאליק וטשרניחובסקי. עודני דוחה את עובדת היעדרם מאתנו. כל עוד אחיה אהגה ביצירתם הממריאה ומרוממת. תמיד אזכור ואשמור חסד שניהם, חסד כנפי שירתם הגדולה, שהרחיפו ופרשו על דור ההתחדשות והתחיה.“

פיכמן נפעם ומוסיף: „בנעורי, בשדות בסרביה, עם ראשית חלומותי הספרותיים, כבר ניפנפו אלי כנפי השכינה של ביאליק המתמיד, והוא משך לעבר בית-המדרש. בעת ובעונה אחת ניפנפו אז כנפי הבריאיה של טשרניחובסקי הסטודנט, והידהודו העליו בא מן המרחב האוניברסאלי ומשך אל עולם-הטבע ופלאיו. אולם כל-כמה שהם שונים זה מזה, תאמו כנף לעומת כנף והשלימו בעצם הופעתם המכניפה. כל אחד לעצמו, לפי גוף גידולו, היה בשבילי גילוי מרנין וזהר.“

בסימן „הגיל הירוק“

מכל הצבעים נודהה פיכמן עם הצבע הירוק, שבו נסתמן לו סימן צמיחה ולב-לוב. עיניו חמדו כל כבת-ירק. הוא נמשך ונצמד אל „פינות ירוקות“ ונאחז בניצנוץ כל גבעול ירוק, רענן. לא בכדי קרא לספר-שיריו הראשון בשם „גבעולים“ (תרע"א).

והנה, בהגיעו לשנת-השבעים (תשי"א), באתי לברכו. מצאתיו ליד שולחן-הכתיבה. הוא אמר לי: „עבודת הכינוס דוחקת, ואין פנאי לפשפש בלוח. אבל

שלא ברשותי יש תזווה של תאריכים והתחייבויות. בחודשים הקרובים עלי לקיים הבטחה לב. כצנלסון. הבטחתי להתקין בשביל, עם עובד' ספר מסות על, בני דור', המכוון, כהצעתו, לאנשי הפרווה. בכ. עמד על כך שאפתח במספרים, בניגוד למקובל, ולא במשוררים, הואיל והם, לדעתו, זקוקים להארה נוספת. ופרווה טובה רצופה גם שירה.

ברוידס, אני שוכח את ציון יום-ההולדת הרשמי. אך ידידי זוכרים ומזכירים. לך ולחברי הוותיקים אני עונה בעל-פה, ואילו לקהל הקטנים, לילדים ולילדות לומדי הכריסטומטיות שלי, גם קוראי (במידה שהם נדרשים לספרי), ערכתי עתה איגרת קצרה. תיטיב נא להעתיקה בכתב-יד נקי וברור. אולי אמסור אותה ל,דבר לילדים".

ברצון מילאתי משאלתו של פיכמן, ובוזה העתק האיגרת כלשונה:

„ברוכים אתם לי, ילדי ישראל בעיר ובכפר, בעמק ובהר, השוקדים על התורה ועל העבודה, וכמובן, גם על המשחקים. אתם, נטעי הרכים, צמחו ועלו ושגשגו וכסו בגיל ירוק את שממת העולם של היום".

תוך סיום ההעתקה נחתם בי הצירוף „בגיל ירוק", ולפתע הידהד ועלה מתוכי בית פיכמני מחורו, אשר השמעתי להפתעתו:

דְרָפִי מֵאֵז הַבָּקָר
וְלֹא אֶשְׁאַל: לָמָּן?
בְּעֵד כָּל חֲרָפֵי אֶרֶץ
עֵינֵי תִשֶׁת יִרְקָן.

פיכמן נהנה וקרא לעבר אשתו: „בת-שבע, אם במקרה איזה פרי משובב-נפש, הואילי לכבד גם את ברוידסנו החביב".

מתוך דברים שהשמיע באזני:

עולם בין מלכות למלכות

„דוחה אותי כל גודש צבעים וולגארי, כל מה שהוא שופע ורועש ביותר. מרתיע אותי כל דיבור גבוה, נמלץ ומפגין. חושש אני ומתמלא חרדה מפני חלל ריק ומה שעלול להתחולל והצפוי לעולם, בין מלכות למלכות".

נבדל ומאוחד

„יש מי שיש לו עלייה כשהוא רואה ומרגיש את עצמו כ,בנה-יחידה של השכינה', ויש מי שמתמלא צמאון-יצירה כשהוא מכיר שהוא עושה ופועל לא כיחיד כי אם כחלק של גוף קולקטיבי גדול, משולב באורגניזמוס שלם, שכל ברגיו מסייעים זה לזה. על-אף היותו בורג אחד, הרי הוא להועיל ותפקידו נכבד

מאד. הוא נבדל ומאוחד. נדרש, אפוא, איזה תיאום של כשרון-היחיד בתוך כלל-הכשרונות. דברי אמורים לגבי אגודת הסופרים, שהיא דומה למין אורקסטר, למקהלה-רבתי, שנצטרפו אליה גם סוליסטים. — — —

✱

„המשורר צריך לחדד את חוש השמע ולהקשיב קשב רב אל פנים נפשו. הוא נדרש לראות בעיני-רוחו את הנראה מעבר לנראה, ראייה מתוך איזה דיס-טאנק, מתוך איזה מרחק מסויים, לראות מן העומק התהומי כלפי חוץ כמי שיושב בחושך ומתבונן בשטח מואר“.

✱

„כל התחלה בשירה יש עמה חן מיוחד, חרדת הליבלוב הראשון. שנות התחלה ופתיחה, שבהן הונח היסוד ומתגלה צמאון-חיים ויצר-כיבוש, פעמים הן שקולות כיובלות“.

✱

„ברוידס, אל תהיה בין המשוררים הממהרים להתלבלב כדי לכמוש מהר — חזיון מצוי ב'ילדי-הפלאים' וב'סופרי-הפלאים'. אין אתה עשוי לקלוט קליטה אמיתית אלא מה שקרוב לך, משלך. כל משורר אינו קולט אלא מה שבעצם מצוי בעצמו מלכתחילה“.